

1. Бек. У. Собственная жизнь в развязанном мире: индивидуализация, глобализация и политика. [Электронный ресурс] / У. Бек. – Режим доступа : http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml.
2. Вернер З. Почему нет социализма в Соединенных Штатах? / Зомбарт Вернер. – Международный центр науки, Искусство & Press, Inc., 1976. – 187 с.
3. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою : лекції на тему політичної свободи у ХХІ ст. / Ральф Дарендорф; пер. з нім. А. Орган. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
4. Турен А. Социальные изменения двадцатого столетия / А. Турен // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 4. – С. 49–54.
5. Darendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford : Stanford Univ. Press. 1965. – 350 p.

РЕЗЮМЕ

И. Ю. Клевец. Тенденции индивидуализации современного социального конфликта.

В статье проанализированы тенденции социальной индивидуализации и индивидуализации современного социального конфликта сквозь призму концепций Р. Дарендорфа, У. Бека, А. Турена. Эти концепции объединены в два концепты, которые имеют различную логику интерпретационной схемы тенденций социальной индивидуализации, а также индивидуализации современного социального конфликта.

Ключевые слова: социальный конфликт, социальная индивидуализация, «институциональная индивидуализация», лигатуры, индивидуализация современного социального конфликта.

SUMMARY

I. U. Klevets. The Tendencies of Individualization of the Modern Social Conflict.

The article analyzes social trends of individualization and personalization of contemporary social conflict through the prism of concepts R. Dahrendorf, U. Beck, A. Turen. These concepts combined in two concepts that are developing differently interpretatsionnye scheme of social trends of individualization and personalization of contemporary social conflict.

Key words: social conflict, social individualization, institutional individualization, ligatures, individualization of the modern social conflict.

УДК 316.4

А. М. Щербина
ПП «Арсенал», м. Суми

СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЯТИВІВ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМА ОЛЮДНЕННЯ

Розглянута проблема, яка є традиційною для цілого ряду людинознавчих наук: філософської антропології, історичної культурології, етнографії, палеопсихології, етнопсихології, етнопедагогіки тощо. Як утворились «первісні» соціокультурні регулятиви? Відомі підходи до вирішення цього питання досі не дають можливості

чітко висвітлити причини генези соціальних та культурних механізмів регулювання людської діяльності.

Ключові слова: діяльність культуuroгенеза, соціокультурні регулятиви людської діяльності.

Давньогрецька легенда про царя Кіпру Пігмаліона, який полюбив кам'яну статую прекрасної жінки і вмолив богиню Афродіту наділити її душею, є першим відомим нам відображенням проблеми перетворення «не-людини» на «справжню людину». Цей міф понад три тисячоліття був джерелом натхнення для поетів і письменників. На початку XX століття Бернард Шоу дав назву «Пігмаліон» одній із своїх найпопулярніших комедій, яка стала основою для усім відомого сучасного мюзиклу «Моя прекрасна леді». Проблема подолання прірви між осяяною витонченим інтелектом людською культурою та безкультур'ям, шляхетною вихованістю та дикунською несоціалізованістю розв'язується цим класиком інтелектуальної комедії XX століття засобами характерного для нього утворення штучного світу людських вчинків, наповненого водночас іронією та романтикою. У більш «жорсткому» варіанті осмислення тієї самої проблеми нашими земляками, І. Ільфом та Є. Петровим, місце миловидної торгівки фіалками посідає Елочка-людоділка, яку ніхто й не намагається «перевиховати»: цей «продукт свого середовища» (чи жертва своєї знівченої природи) вже сформований і буде таким до кінця життя.

Справжнім підґрунтям для того, що ці образи завжди сприймаються як водночас й одвічні, й сучасні, є невичерпність проблематики, яка у прикрій формі узагальнена в них, яка в реальному житті проявляється не тільки в комічних та романтичних формах. Інколи всю проблему вбачають лише у тому, щоб надати «визначення» та «перелік» тих властивостей, які відрізняють людину від тварини. Проте це не зовсім правильно. Сукупність проблем, яка відображається в образі «не повністю олюдненої людини», складається з кількох питань:

1. Чи можна визначити «ознаки», якими людина відрізняється від тварини? – Це традиційне філософсько-антропологічне питання, яке формулюється ще з часів античності. Спроби відповісти на нього робилися не тільки методами філософського теоретизування, але й засобами еволюційної біології, нейрофізіології, психології особистості, палеопсихології тощо.

2. Чи завжди «істота», яка має «ознаки» людяності, є людиною? – Це питання Новітнього часу; пошуки відповіді на нього вимагають інтеграції філософсько-антропологічного, зоопсихологічного, лінгвопсихологічного, кібернетико-інформаційного підходів.

3. Якщо якась істота має деякі «ознаки людяності», чи здатні розвинути у неї інші ознаки людяності, щоб вона насправді перетворилась на людину? – Це питання соціально-психологічне та соціально-педагогічне, характерне для доби Нового та Новітнього часів; відповіді на нього шукають також і психоаналітики, юристи, генетики тощо.

Спроба виділити із цього комплексу питань їх «корінний» філософсько-антропологічний смисл приводить до формулювання «головного питання» проблеми олюднення людини. Сьогодні, завдяки філософсько-антропологічним дискусіям ХХ століття, стає зрозумілим, що це питання полягає не у тому, щоб визначити, *як* якась істота мислить, працює, спілкується, користується мовою, а у тому, щоб знайти *межу* того простору, де вона *робить це по-людськи*. З погляду логіки, утворюється логічне коло: «людина – це той, хто виконує людські дії з використанням людських регулятивів діяльності». Проте, коли відповідь на це питання переведена на мову теорії соціокультурної регуляції, виявляється, що «порочне коло» – ілюзія, насправді ж його немає, тому що ця проблема не сфери логіки, а сфери реальних механізмів регуляції людської діяльності. Деякі форми діяльності, які традиційно вважаються атрибутами людини, можуть бути виконані як твариною, так і машиною. Для того щоб вони виконувались «по-людськи», людина повинна мати ще якісь регулятиви: «регулятиви людського користування соціокультурними регулятивами». Таким чином, «головне питання олюднення» переноситься у площину багаторівневості соціокультурної регуляції діяльності, у ту її сферу, де утворюються «вищі смисли» – такі «надбудови» над «звичайними» регулятивами, як норми соціального співіснування, міжособистісної комунікації, моралі. Тобто людина має здатність до утворення «метарегулятивів» та користування ними.

Якісний стрибок живих істот від тваринного існування П. Тейяр де Шарден у своєму філософсько-поетичному оповіданні про еволюційний рух матерії від хаосу до «точки Омега» назвав *гомінізацією*. Він мав на увазі не стільки оволодіння регулятивами діяльності, скільки становлення метарегуляції – одухотворення. «Людина прогресує, лише повільно із століття в століття опрацьовуючи сутність і цілісність світу, що містяться в ній. ...Гомінізація, якщо завгодно, є насамперед індивідуальним миттєвим стрибком від інстинкту до мислі. Але гомінізація в більш широкому смислі – це також філетичне одухотворення в людській цивілізації всіх сил тваринного світу, що прогресує» [9, 147]. Насправді цей процес, мабуть, у багатьох своїх проявах був далеким від цього поетичного образу. Його об'єктивний зміст, а також рушійні причини перетворення «не людяності» чи «передлюдяності» на людяність, дикунства на культурність, форм зоологічної стадності на цивільну організованість людської спільноти, а також елементарної окультуреності та цивілізованості на людську одухотвореність є невичерпним предметом як позанаукової рефлексії, так і наукових пошуків.

Там, де закінчується зоологічне царство і починається людське суспільство, лежить межа між *природними* і соціокультурними регулятивами діяльності, але позначити її чітко та однозначно майже неможливо. Стадо людиноподібних мавп має внутрішні, спостережувані дослідниками соціальні зв'язки, ієрархію і механізми управління. Отже, *соціальність* не є здобутком

лише людства; вона має своє коріння у тваринному світі і поступово еволюціонує, отримуючи власне *людські форми*.

Щодо походження *культурних* регулятивів, наукові погляди з цього питання зазнають історичної трансформації. Як відзначає Е. П. Фрідман, директор Інформаційного центру по приматам, більше відомого як «Сухумський приматологічний розплідник», сучасною наукою вже не поділяється погляд ані про те, що людина відрізняється від тварини здібністю до *користування* знаряддями праці, ані про те, що її специфіка полягає у здібності *виготовляти* знаряддя. «Зараз ми уточнюємо, що первісна людина відрізняється від інших розвинутих приматів виготовленням *кам'яних* знарядь...» [8, 24]. Таким чином, витоки культурності також слід шукати у психофізіологічних здібностях і потребах самозабезпечення життєдіяльності вищих тварин, але у *яких саме* здібностях?

Олюднення, становлення людяності є водночас і становленням «метарегулятивності». «У недоступних нашому погляду часах та епохах здійснювалось розселення людей по планеті, – пише К. Ясперс, – воно йшло в обмежених областях, було нескінченно розділеним, але водночас мало узагальнено єдиний характер: великі повільні процеси непомітного утворення рас, мовлення та міфів, невідчутного розповсюдження технічних винаходів, мандрювань. Усі ці події ще неусвідомлювані, і, хоча є вже явищами людського життя, своїми коріннями ще сягають світу природи» [10, 68].

Успіхи етнографії, етнології, культурології XVIII – XIX ст., розвиток біологічного знання привели до поширення «еволюційного підходу» під час розгляду проблем будь-якого розвитку взагалі: цивілізація, культура, людина – усе усвідомлюється як підкорене однаковим законам поступового накопичування «позитивних здобутків» та прогресивного руху по ступеням самовдосконалення. Тому виникла спокуса представити розвиток сфери соціокультурних регулятивів людської діяльності як поступово-еволюційний, що не знає зупинок, катастроф, майже нічим не обмежений, крім тілесних та інтелектуальних ресурсів людства. Поглибленню уявлень про шляхи гомінізації сприяв розвиток біологічного знання.

Концепції еволюційного розвитку сфери соціокультурної регуляції людської діяльності в певною мірою конкурували з ідеями етносоціології та твердженнями щодо інноваційної ролі «харизматичних» (від грец. *harisma* – «дар благодаті») особистостей в утворенні соціокультурних регулятивів. Навіть Г. Гегель обґрунтовував особливу роль «всесвітньо-історичних індивідуумів». Ф. Ніцше вважав формування харизматичних особистостей, здатних подолати обмеженість нормативів формалізованої християнської моралі та двоєдушність, лицемірство, лукавство бюргерської культури доби індустріалізму історичною необхідністю. М. Вебер ідею харизматичності використав для розробки типології політичної влади, в яку він включив такі типи, як легальний, традиційний та харизматичний, який заснований на вірі народних мас у видатні

здібності свого «вождя», «фюрера».

Активні філософські дискусії з приводу досягнень еволюційної біології, етнології та етнографії привели до того, що ідеї «прямолінійного» еволюційного розвитку культурних та суспільних ознак людства поступово замінюються іншими. Так, після Першої світової війни розвивається школа французької етнології (К. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс). Під її впливом склалася англійська функціональна етнологічна школа (Б. Маліновський, А. Радкліф-Браун), яка розглядала культуру як систему інститутів, що синхронно виконують необхідні суспільні функції. Методи фрейдизму, засвоєні етнографією, слугують основою діяльності етнопсихологічної школи у США.

Юліус Ліпс, послідовник Ф. Гребнера, у ті часи опублікував захоплюючу працю, яка дає один із варіантів відповіді щодо генези соціокультурних регулятивів людства. Згідно з його концепцією, створення найбільш «простих речей» – дому, побутового приладдя, знарядь праці, засобів комунікації, форм проведення дозвілля, методів виховання дітей та молоді тощо – вимагало від їх творців максимальної інтелектуальної напруги, творчості, любові до праці, винахідливості. І ці творчі риси є здобутком усіх народів, які живуть на планеті. У дослідженні практичної сторони утворення матеріальної культури, яка зазвичай розглядається етнографами та антропологами занадто поверхнево, Ю. Ліпс постійно відзначає, що у людській діяльності на усіх ступенях розвитку людства і у кожного народу є специфічна творча, інноваційна компонента, що проявляється як деяка залишковість, «зайвість», яку важко пояснити рівнем існуючих матеріальних потреб чи простою практичною доцільністю.

«Людина ніколи не обмежувалась задоволенням своїх елементарних потреб» [5, 37], – пише Ю. Ліпс, підтверджуючи цю особливість людського «психотипу» розмаїтим етнографічним матеріалом. Уже утворення простих речей – житла, вогнища, місця для ночівлі – супроводжується виникненням цієї «залишковості»: до необхідного рівня задоволення потреб додається ще щось «конструктивне», «технічне», що взагалі не обумовлено рівнем потреб. Крім того, «залишковість» часто проявляється як перетворення *майже кожної* виготовленої речі на *художній виріб*. Уже у простіших знаряддях праці доби палеоліту відзначаються риси пропорційності, симетрії, які є чимось більшим, ніж простим відображенням «ергономічних» закономірностей процесу праці. Іншими словами, люди, які наділені творчим здібностями і реалізують їх у сфері виробництва предметів матеріальної культури, виробляють завжди не просто *більше речей*, а й ще надають цим речам реальні, матеріальні властивості (особливу обробку, прикраси, орнаменти, доповнення тощо), які аж ніяк не відображують *наявного рівня* матеріальних потреб своїх «споживачів». На більш пізніх ступенях розвитку матеріальної та духовної культури ця особливість проявляється як прагнення творців речей до «комфорту», навіть до «розкоші».

Ю. Ліпс обґрунтовує й ще одну закономірність. На якомусь етапі розвитку первісного суспільства матеріальні речі, які наділені ознаками «надлишковості», отримують специфічну соціальну функцію: «...Погляд на стілець у корені змінюється, коли мова йде про те, щоб підкреслити ранг та достоїнство людини, що сіла на стілець. У такому разі стілець постає символом також зовні позначеного привілейованого положення...» [5, 39]. Отже, предмети матеріальної культури історично постають як носії не тільки технологічних, трудових алгоритмів, але й дедалі більш складних, багаторівневих соціальних та духовних регулятивів людського існування. Особливою сферою реалізації творчих здібностей архаїчного людства є сфера дозвілля. Якщо у буденному спілкуванні опрацьовуються правила моралі, соціально-педагогічні норми, то у сфері дозвілля утворюються пісні, танці, витвори мистецтва слова, а також і колективні ігри, етнічні види спорту, змагання тощо [5, 159–184]. Таким чином, сама матеріальна та духовна культура містить той інформаційний і креативний потенціал, який сприяє утворенню дедалі нових «метарегулятивів», які і визначають підвищення людяності.

Вивчення проблем рушійних сил та закономірностей процесу «олюднення людини» у вітчизняній науці розвивалось під гаслами вірності ідеям Ф. Енгельса. Відтак, еволюційний підхід середини сторіччя у поєднанні з трудовою теорією розвитку суспільства постає «законсервованим» на довгі десятиліття під назвою «трудової теорії антропосоціогенезу». Але й тут були свої цікаві теоретичні досягнення, до яких треба ставитися з повагою. Історичний огляд методологічних підходів, використаних у вітчизняній науці з 1917 до 1980 р., наданий Ю.І. Єфімовим [2, 36–63]. На наш погляд, головною характеристикою методологічних підходів, які використані у процесі дослідження проблем антропосоціогенезу у 60–80 роках, є намагання *реконструкції* процесів становлення елементів культури та соціальної організації. Зрозуміло, що «дослідження» тих стадій олюднення, свідченнями яких слугують кістки та знаряддя праці, треба розглядати лише як гіпотетичне.

У межах українського людинознавства привертає на себе увагу цикл праць з проблем гомінізації, створений В. С. Ларцевим, який розглядав проблеми формування та проявлення соціокультурного генотипу людства, соціальні та культурні детермінанти генези та еволюційного формування особистості [4, 232–233]. Ми вважаємо дуже цікавим підхід до проблеми становлення соціокультурних регулятивів людської діяльності й олюднення, сформульований С. Б. Кримським. На його думку, цей процес поділяється на три історичних ступені: *гомінізацію*, *сапієнтацію* та *персоніфікацію*. На шляху еволюційного розвитку здійснюється перехід від працеподібної діяльності, *синпрактичного* (вплетеного у конкретно-дієву ситуацію) мислення, елементарного використання символів до соціокультурної трудової та комунікативної регуляції, та до становлення особистості як «найадекватнішого свого виразу». При цьому у добу

формування електронної цивілізації «щільність соціальних зв'язків та масових комунікацій зростає настільки, що у людей виникає можливість, яка дотепер була притаманна лише вождям, пророкам та геніям. Це можливість особистої репрезентації собою цілої культури, епохи, нації, тобто утвердження себе як світової чи монадної особи» [3, 40].

Проблема олюднення з урахуванням сьогоденного рівня розвитку науки є насамперед питанням світогляду та світовідношення, а не наукового пізнання. «Передісторія, – пише К. Ясперс, – це велична реальність, тому що у ній виникла людина, але ця реальність нам по суті невідома. Але лише ми задаємо собі питання, чим ми, люди, власне є, і намагаємось знайти відповідь у пізнанні того, звідки ми прийшли, ми відразу ж звертаємось до передісторії, намагаючись проникнути у її глибини. Тьма цих глибин має силу, що притягає, ми з повною підставою направляємось до них, але нас завжди чекає розчарування, уготоване неможливістю їх пізнати» [10, 68]. Песимістичний погляд К. Ясперса обґрунтований рівнем наукового пізнання першої половини ХХ століття. Але він уже тоді мав свою антитезу в оптимізмі та довірі до науки, характерну для Тейяра де Шардена, який уважав, що якщо регулятивність є атрибутом людини – матеріальної, психофізіологічної істоти, то вона може бути пізнаною засобами науки: «Занадто відокремлена індивідуальність людини маскує собою цілісність... Прийшов час зрозуміти, що задовільне тлумачення універсуму, навіть позитивістське, повинно охоплювати не тільки зовнішню, але й внутрішню сторону речей, не тільки матерію, але й дух. Істинна фізика та, яка колись зможе включити всебічну людину до цілісного уявлення про світ» [9, 40].

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества. / П. И. Борисковский. – М. : Наука, 1980. – 240 с.
2. Ефимов Ю. И. Философские проблемы теории антропосоциогенеза. / Ю. И. Ефимов. – Л. : Наука, 1981. – 192 с.
3. Кримський С. Б. Уособлення як шлях самотворення людини / С. Б. Кримський // Філософсько-антропологічні читання. – К. : Інститут філософії НАН України, 1996. – С. 37–47.
4. Ларцев В. С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности. / В. С. Ларцев. – К. : Принт-Экспресс, 2002. – 430 с.
5. Липс Ю. Происхождение вещей. Из истории культуры человечества. / Ю. Липс. – М. : Изд. Иностранной литературы, 1954. – 487 с.
6. Семенов Ю. И. Как возникло человечество. / Ю. И. Семенов. – М. : Наука, 1966. – 576 с.
7. Спиркин А. Г. Происхождение сознания. / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1960. – 471 с.
8. Фридман Э. П. Этюды о природе обезьян. Занимательная приматология. / Э. П. Фридман. – М. : Знание, 1991. – 224 с.
9. Шарден Т. Феномен человека. / Т. Де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
10. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / К. Ясперс Смысл и назначение истории. – М. : Республика, 1994. – С. 28–288.

РЕЗЮМЕ

А. М. Щербина. Становление регулятивив человеческой деятельности: проблема очеловечивания.

Рассмотрена проблема, традиционная для таких человековедческих наук, как: философская антропология, историческая культурология, этнография, палеопсихология, этнопсихология, этнопедagogика и т. п. Как возникли «первичные» социокультурные регулятивы? Существующие подходы к решению этого вопроса до сих пор не дают возможности до конца раскрыть причины генезиса социальных и культурных механизмов регуляции человеческой деятельности.

Ключевые слова: деятельность культурогенеза, социокультурные регулятивы человеческой деятельности.

SUMMARY

A. M. Scherbina. Becoming of Regulativis of Human Activity: Problem of Hominisation.

A problem, traditional for such humanitarian sciences, as philosophical anthropology, historical culturology, ethnography, paleopsychology, etnopsychology, etnopedagogic is considered. How were “primary” socialcultural regulativis of human activity? The existent going near the decision of this question until now does not enable to the end to expose reasons of genesis of social and cultural mechanisms of adjusting of human activity.

Key words: activity of culturogenesis, social and cultural regulators of human activity.